

Zeitschrift: Romanica Raetica
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 16 (2004)

Artikel: Il ladin
Autor: Widmer, Kuno
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-858993>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 24.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il ladin

Ladin sa numna la furma engiadinaisa dal rumantsch, gist sco ils dialects parentads da las Dolomitas. Las duas gruppas eran colliadas avant l'invasiun bavarais-tirolaisa dal temp medieval, ed il ladin è sparì da Danuder/Nauders e da Tuor/Taufers, gist sur cunfin, pir avant paucs tschientaners. Er vers saira cuntinua il ladin insaco, tan-schend sur il Malögia vi en la Bergiaglia retolumbara. Il ladin en Engiadina sa separa en dus idioms, il vallader da l'Engiadina Bassa ed il puter da l'Engiadin'Auta. Sco linguas da scrittira tanschan il vallader fin en Val Müstair, nua ch'ins tschantscha il dialect jauer, il puter fin a Bravuogn en Val d'Alvra, nua ch'il dialect bar-gunsegner è sa formà sco varianta surmiana. Gia Durich Chiampell, il translatur dals Psalms da David (1562), solaiva duvrar il term «ladin» per la favella da l'Engiadina Bassa ed Auta.

Fonetica

Il ladin differescha da tschels idioms tras il mantegniment dals suns -ü- ed -ö- or dal -u- ed -o- lung dal latin, midads tar -i- ed -e- en l'ulteriura Rumantschia (*madür/madir, föglia/feglia*). Il puter ed il ru-

mantsch da Zernez e Susch han midà en -e- avert il -a- latin accentuà en contact cun consonants palatals, pia *atschäl, magliär* e *pläscha* (3. persuna da *plaschair*) or da *atschal, magliar* e *plascha*. L'Engiadin'Auta ha generalisà quella midada fonetica e serrà il -ä- tar -e-, creond cun quai la particularitat principala dal puter. Zernez per-cunter è restà sin il stgalim vegl, furmond cun il sun intermediar -ä- la punt tranter vallader e puter. La conservaziun dal vocal latin en *champ, flamma, pan* e *sanda* è in ulteriori tratg characteristic dal puter, damai ch'il vallader ha las furmas stgirentadas *chomp, flomma, pon* e *sonda* ch'en maioritarias. Effect d'in svilup fonetic divergent èn er vallader *dà, fa, sta* envers puter *do, fo, sto*, sumegliantamain vallader *qua, là, tschà* envers puter *cò, lo, tscho*, domadus tips sternids per l'entir Grischun enturn. La diftongaziun -aun- or da -an- è sa mantegnida be en jauer (*chaun, rumauntsch*), è sa sviluppada sur -ang- tar -an- en vallader (*chan, rumantsch*) e tar -äm-, -em- en puter (*chäm/chem, rumäntscherumentsch*), il qual cuntinua a scriver l'istoric -aun. La pronunzia -aun ha persistì er en il rumauntsch sfundrà da Samagnun che represchenta sco il jauer in stadi arcaic dal

Ina vischnanca engiadinaisa: Ftan Pitschen vesì dal pictur Edgar Vital (1928).

vallader, cumbinà cun pli ferma influenza dal tudestg tirolais.

Nagliur datti tanta palatalisaziun consonantica tar il ca- dals Romans sco en ladin cun ils resultats *chasa/chesa*, *chosa*, *chavar/chaver*, *chadaina*, *chavaliar/chavalger*. Ils pleds *fat*, *trat* e *pettan* mussan ch'il -ct- latin è daventà -t- sco en talian, ma en cuntrast cul -tg- da las furmas derasadas utrò *fatg*, *tratg* e *petgen*. Il sun -tg-/ch- vegn ad esser il vegl, survivent anc en il numeral puter *och* (vallader *ot*). Cun ses sun inizial *j-* èsi il vallader che svia da tut tschels, pronunziond *jast*, *jodair*, *jövgia*, *jün* sco regressiuns da *giast*, *giodair*, *gövgia*, *gün*, mantegnids en puter.

Vocabulari

Interessanta è la survivenza d'insa-quants pleds preromans, per part retics, sper la fulla da derivanza latina, uschia *alossa*, *crap*, *dschember*, *gonda/gianda*, *grip* e *grusaida*. Ils pronomis indefinitis vallader *alch*, puter *qualcosa* fan la punt tar spagnol *algo*, talian *qualcosa*. Siond scumparì il sinonim *ünsache* è dentant rutta ina colliaziun cun tschels idioms che stattan tar *enzatgei*. Ulteriuras perditas lexicalas alontaneschan il ladin da tut il rest: l'adverb temporal *dich* (sursilvan *ditg*, *gitg*) ed il pronom demonstrativ *less*, *gliess* (generalmain *lez*, *gliez*) han stuì far lieu als pleds *lönc* e *quel*. Italianissem sco cioè, *ecco*, *invezza*, *nonobstant*, *ogni*, però, *schoglier*, *spiegar*, *subit*, (*pen)ultim* èn remplazzads mo per part. Cun la fin da la perioda italianisanta sa fa valair dapli il tudestg, uss il dialect svizzer empè dal tirolais che ha furnì al vallader pleds sco *chindel*, *paur*,

pruoder/pluoder, *puob*, *schaibgia*, *scrauv*. Savens correspundan ils emprests tirolais a tals alemanz en l'intschess renan, en quest cas a *pur*, *buob*, *schiba*, *struba* en sursilvan. La posiziun speziala dal vallader marcan er atgnadads lexicalas sco *amo*, *cumün*, *gelg*, *gial*, *pro* e *tour*, a la differenza dal puter che ha cun *auncha*, *vschinauncha*, *mellan*, *chöd*, *tar/tiers* e *piglier* il medem tip sco ils idioms sur munts. Tar ils pleds tipics dal jauer audan *duoi* per *duos* ed il lumbard *abot* per *avuonda*, plinavant il verb *tavéller*, generalisà per *discuorrer*.

Morfologia

Sco il surmiran ha il ladin introducì il futur sintetic *eu sarà* – *eau saro* u *saregia*, *vo chantarat* – *vus chantaros* u *chantaregias*. El ha stgatschà il futur analitic, en puter *eau vegn ad esser*, *vus gnis a chanter*, dominant anc en il 17avel tschientaner. Plinavant sa distingua il ladin tras la persistenza dal passà definì cun furmas sco *el dschet*, *i füttan* – *a füttan*, tschessentadas da *el ha dit* – *el ho dit*, *i sun stats* – *a sun stos*, en pli tras l'imperativ negativ *nu far!* – *nu fer!* *nun ir!* Il ladin mantegna *els sun* sco 3. persuna dad esser, a la differenza da tschels idioms cun lur novaziun *els en*, *els ein*, in plural regularisà, tratg dal singular *el* è, *el ei*. Insatge che divida il ladin è il masculin dal pronom possessiv, *meis*, *teis*, *seis* en vallader sco *mies*, *ties*, *sies* en surmiran, *mieu*, *tieu*, *sieu* (pronunzià *mia*, *tia*, *sia*) en puter sco *miu*, *tiu*, *siu* en sursilvan. Il ladin cuntinua a differenziar las personas tar il pronom reflexiv, schend en vallader *eu am lav*, *tü at lavast*, *el as lava* etc., entant che tschels idioms han generalisà il *se*, *sa* da la terza.

Il Lej da Segl cul Piz da la Margna, picturà dad Edgar Vital (1955).

Cuntrariamain è ida a perder l'adattaziun a la persuna tar il pronom demonstrativ *s vess(a)* sco furma unitara, mo il jauer mantegna la distincziun cun *mavess*, *ta vess*, *savess*, quai en concordanza cul renan *mez*, *tez*, *sez*. Sco spezialitad jaura vala cunzunt il spustament da l'accent tar ils infinitivs che ha transfurmà *chantár* en *cháunter*, *mangiár* en *máinger* e *murír* en *mórer*.

Sintaxa

Il ladin porscha ina spezialitad en construcziuns sco vallader *hoz i sarà bê tuot-tadi*, in Engiadina il tschêl es plü blau, quai eu

nu fetsch. La renunzia a l'inversiun suenter tschertas expressiuns introductivas va dentant enavos precis sco l'influenza taliana. Speziala er la maniera da far resorir la persuna, plazzond il pronom a la fin da la frasa, nua ch'el survegn paisa sco purtader da l'accent sintactic. Er questa construcziun a la taliana para da cupitgar, ed ins auda pli e pli *quai hast tü dit*, *quist magöl ha el ruot*, empè dal classic *quai hast dit tü*, *quist magöl ha ruot el*. En frasas entschavend cun in object, las parts verbals dal temp cumpost restan ensemble: *ils övs* (tradiziunal *ils ouvs*) *ha manà la leivra*; *cun cusglier X ha discurri il schurnalist Y*.